Lucký mlýn

Jan Frundl

Obr. 1. *Chodovlice č.p. 45, pohled od JZ. Foto: Jindřich Zajíc, 12. 4. 2009.*

Lucký mlýn se nachází v jihozápadní části okresu Litoměřice mezi obcemi Chodovlice a Úpohlavy. Jedná se o bývalý vodní mlýn, jenž ke svému provozu využíval energie nicotného vodního toku zvaného Modla.

Litoměřicko charakterizují dvě radikálně odlišné krajiny. Jižní část území je převážně rovinná, její páteří je dolní tok Ohře a meandrující Labe. Jedná se o oblast, pro kterou je typická intenzivní zemědělská činnost, především obilnářství. V severní a východní části okresu se z roviny prudce zvedají vrcholky masivu Českého středohoří. Až do poloviny 20. století bylo toto území zásadní pastvinářskou a ovocnářskou oblastí. Relikty této činnosti můžeme dosud sledovat v podobě zpustlých zemědělských teras, provázejících svahy takřka až pod samotné vrcholy, či v podobě zanedbaných sadů jabloní, hrušní i dnes raritních jedlých kaštanovníků a mandloní. V rozložení mlýnů se však odlišná situace zemědělské orientace příliš nepromítá. Hustota mlýnské sítě v obilnářské oblasti je obdobná jako v ovocnářské. Na rychlejších tocích v Českém Středohoří dokonce hustší. Budování těchto vodních strojů bylo tedy spíše závislé na přírodních podmínkách než na ekonomických předpokladech jejich využitelnosti.

Důraz na zemědělství se na Litoměřicku promítl i do průmyslové výroby. Od druhé poloviny 19. století do poloviny století 20. se zde dařilo širokému spektru zpracovatelského průmyslu s důrazem na úpravu zemědělských produktů. V rovinné části Litoměřicka vyrostly průmyslové cukrovary, pivovary a koželužny.[1] Ze strojírenského odvětví měly asi největší význam továrny na secí stroje a pluhy v Roudnici nad Labem.

Výrobní změny se dotkly i mlynářství. Vyšší výnosy obilnin si vynutily zvyšování mlecích kapacit, sociální změny ve druhé polovině dvacátého století daly impuls k větší automatizaci a mechanizaci mlýnských provozů. Modernizace mlýnů probíhala na Litoměřicku shodně s obecným vývojem ve dvou převládajících

[1] Např. cukrovar v Doksanech, pivovary v Litoměřicích a Bohušovicích nad Ohří, koželužny v Žalhosticích, Želeticích, atd. Průzkum industriálního dědictví na Litoměřicku byl řešen v roce 2010 z prostředků grantu VV 401.

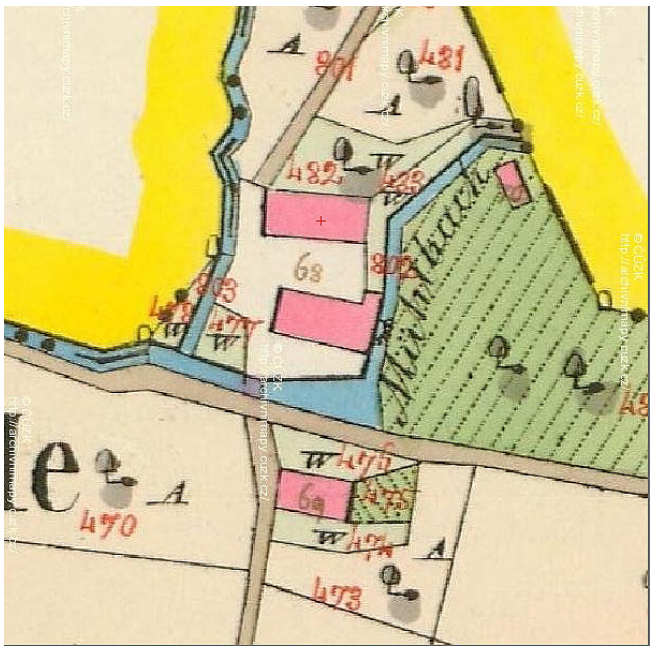
Copyright © Autoři, 2010. Vydala Filozofická fakulta Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem ve spolupráci s Národním památkovým ústavem, ú. o. p. v Ústí nad Labem.
Copyright © The Author(s), 2010. Published by the Faculty of Arts of J. E. Purkyně University in Ústí nad Labem in cooperation with National Heritage Institute, the territorial expert workplace in Ústí nad Labem.

Obr. 2. *Chodovlice č.p. 45, pohled od JV.*
Foto: Jindřich Zajíc, 12. 4. 2009.

formách.[2] Prvně se jednalo o budování nových automatických válcových mlýnů s velkou výrobní kapacitou. Pro jejich vznik je určující blízkost zdroje levné, bezvýpadkové energie, dobré komunikační umístění, nejlépe v blízkosti železnice lidnatého sídla. Jejich cílem je obchodní mletí a export mlynářských produktů do průmyslových aglomerací.[3] Druhou podobou reakce na popisované změny je zvyšování výrobní kapacity a snaha o produkci kvalitnějších výrobků u ostatních, nezřídka již několik set let existujících mlýnů. Tato tendence byla právě na Litoměřicku velmi silná.

Typickým příkladem takového objektu je právě Lucký mlýn. Jedná se o samotu mezi dvěma průměrně velkými vesnicemi. Mlýn využíval nevelkého toku říčky Modly. Ta pramení pod vrchem Hradištany v Českém středohoří, stéká k Třebenicím a po dlouhé trase rovinným Lovosickem se vlévá u Lovosic do Labe. Přestože se jedná o tok, který neoplývá hojností vody, ani dobrými spádovými podmínkami, byly na něm postaveny jeden i dva mlýny v každé obci, kterou na své cestě protékal. Pro dosažení spádu potřebného pro pohon vodních kol na vrchní vodu, bylo v rovinné krajině třeba budovat dlouhé náhony. U Luckého mlýna, který měl spád 540 cm,[4] bylo nutné vykopat náhon o délce

Obr. 3. *Chodovlice č.p. 45, císařský otisk stabilního katastru, viz www.cuzk.cz.*

1300 m. Po té byl tok Modly dostačující pro pohon 2 vodních kol a dvou mlecích složení.

Usedlost Luckého mlýna tvoří hlavní mlýnská budova, ke které od severu přisedá blok do háku spojených hospodářských staveb. Od západu dvůr uzavírá zděná stodola. Severovýchodně od jádra usedlosti je postavena drobná sušárna ovoce. O movitosti usedlosti hovoří další dvě zděné stodoly postavené západně a jihovýchodně od dvora.

Budova mlýna stojí na obdélném půdoryse, krytá je sedlovou střechou, kterou od západu ukončuje polovalba. Obytná část stavby je jednopatrová, část mlýnice je o jedno patro navýšena. Náhon je veden podél jižní okapní strany, kde ústí v nevelkou retenční nádrž. Odtud je voda sváděna přes vantroky na vodní kolo, jehož hřídel prostupuje východní štítovou zdí objektu. Po průtoku lednicí, která navazuje na štítovou zeď, voda odtéká zpět do svého hlavního koryta.

Přízemí objektu je trojdílné. Jedná se o dispozici, která je typická pro malé venkovské mlýny. Jednoznačně vychází z běžné dispozice zemědělské usedlosti, pouze část, která je běžně využívána pro komoru či chlév, zde zabírá mlýnice. Vstup je veden ze středu jižní obvodní stěny do prostorné síně, odkud je umožněn průchod k západu do obytné části a k východní třetině stavby, která je celá věnována mlýnskému provozu.

Mlýnice využívá celou výšku stavby. V suterénu je umístěno pohonné a převodové ústrojí. Až do první čtvrtiny 20. století, kdy potřebnou energii zajistil elektromotor, byly mlecí stroje hnány vodní silou. Ve zděné lednici, která přiléhá k východní štítové zdi, je umístěno vodní kolo. Jedná se o věrnou kopii staršího, z poslední čtvrtiny 19. století, jehož relikty zůstaly v lednici zachovány až do roku 2008. Typově se řadí k vodním kolům na horní vodu se středovou litinovou rozetou a kovovou horizontální hřídelí. Lednice

[2] Obecný vývoj popisován v: L. ŠTĚPÁN – M. KŘIVANOVÁ, *Dílo a život mlynářů a sekerníků v Čechách. Historie a technika vodních a větrných mlýnů, hamrů, pil, valch, olejen, stoup...*, Praha 2000, str. 104. Též: L. ŠTĚPÁN – R. URBÁNEK – H. KLIMEŠOVÁ a kol., *Dílo mlynářů a sekerníků v Čechách II*, Praha 2008.

[3] Průmyslové mlýny vznikly v např. v Litoměřicích č. p. 6 a v Terezíně č. p. 384.

[4] *Seznam a mapa vodních děl republiky Československé, Stav k roku 1930, Okresní finanční ředitelství Lovosice,* Praha 1933. Tištěný úřední dokument deponovaný např. NKP Praha.

Obr. 4. *Chodovlice č.p. 45, pohled od V na obnovené vodní kolo. Foto: Jindřich Zajíc, 12. 4. 2009.*

samotná je zajímavá prostora s pěti stavebními fázemi,[5] kde lze v dochovaných stopách sledovat někdejší existenci paralelního vodního kola o stejném průměru, jaký byl měřen na dochovaném.[6]

Na kovové horizontální hřídeli je usazeno čelní paleční kolo, které přenáší energii na litinové soukolí. Převody jsou provedeny způsobem, který se osvědčil pro tlumení hlukové zátěže. Kontakt kol je vždy řešen střídáním styku dřevěných palců a kovových zubů. Z převodového ústrojí je energie přenášena na horizontální hřídel se sadou deseti transmisních kol, která má svůj protějšek těsně pod hřebenem střechy. Pomocí řemenic byl zajišťován provoz strojů ve všech podlažích.

Tok Modly, který dobře posloužil pro provoz dvou tradičních mlecích složení,[7] již nedostačoval pro standardy modernizovaných mlýnů, neboť neumožňoval kontinuální mletí po celou sezónu. Byl doplněn elektromotorem Wegmann, umístěným v suterénu na západním konci transmisní hřídele. V období první republiky byla energie vody používána ve mlýně již jen jako doplňkový zdroj. S přechodem na elektrickou energii byl pravděpodobně redukován počet vodních kol. Kromě hnacího a převodového ústrojí lze v suterénu stavby nalézt vratná kola oplášťovaných korečkových výtahů, které mají, shodně s transmisemi, protějšky v podstřeší. Zajišťovaly dopravu meliva mezi podlažími. V upomínku na mlýn před modernizací byl v suterénu deponován čelní podsvorní sloup mlýnské hranice s vyrytou datací 1822.[8] Spolu s ponechaným starým mlecím složením v prvním podlaží se jedná o poslední relikt starší mlýnské výbavy.

Přízemí sloužilo jako mlecí podlaha. Zůstaly zde zachovány čtyři mlecí stolice od firem Ganz, Kohout, Wegmann a Prokop. Zmiňované staré mlecí složení zde sloužilo jako šrotovník, což byl u menších mlýnů většinový způsob využití. Válcové stolice byly do mlýna montovány postupně v první polovině 20. století. Nejmladší je stolice Prokop, která zde byla instalována spolu s rovinným vysévačem až v roce 1944. Obdobné mlecí stroje jsou v některých mlýnech dosud v provozu.

V prvním patře byla umístěna pytlovací podlaha. Jsou zde umístěny dřevěné trubice s okovaným ústím, kterými propadaly již hotové výrobky. Ty byly pytlovány a z terasy šupákem nakládány

[5] Viz nálezová zpráva OPD, Vodní mlýn zvaný Lucký, zpracovatel Jan Frundl, volně ke stažení: http://monumnet.npu.cz/opd/opddetail.php?IdOpdPam=1556&Nem=N&Limit=25, deponováno NA.

[6] Jeho existenci potvrzuje i protokol k osazení vodního cejchu z roku 1878. SOkA Litoměřice, fond OÚ Litoměřice, karton 19.

[7] SOkA Litoměřice, fond OÚ Litoměřice, vodní kniha Litoměřicka, karton 19.

[8] Datace nepostrádá zajímavosti, 1822 bylo datum osazení staršího vodního cejchu tzv. pamětním kamenem, který byl využit i pro osazení novějšího cejchu v roce 1878. Novější cejch byl instalován vložením standardní kovové kramle, která překryla starší dataci na kameni.

Obr. 5. *Chodovlice č.p. 45, 1 PP, převodové ústrojí. Foto: Jan Frundl, 16. 2. 2010.*

na vozy. Kromě trubic je na podlaze umístěna míchačka od firmy Prokop a synové, tři objemné zásobníky meliva a decimálka, kterou můžeme alespoň podle nezaměnitelné stopy v podlaze nalézt prakticky v každém dochovaném mlýnu.

Ve druhém patře byly soustředěny čistící a vysévací stroje. Relativně malý prostor byl bezezbytku využit, ponechány byly pouze úzké uličky pro průchod obsluhy. K čištění zrna byl používán především koukolník od f. Kohout a kombinované větrové čistící ústrojí od f. Šlajner. Třídění meliva zajišťovala reforma od f. Union, čtyři hranolové vysévače neznámé výroby a rovinný vysévač Kohout. V severovýchodním koutu místnosti lze nalézt prašnou komoru.

V odděleném podstřeší byl umístěn kromě zmiňovaných transmisí a vratných kol korečkových výtahů ještě záložní motor neznámé značky a výkonu.

Lucký mlýn prošel radikální rekonstrukcí na počátku 20. století a rozvíjel se až do konce 30. let. Nemohl konkurovat velkým obchodním mlýnům postaveným na větších tocích a neomezovaných stísněným prostorem starší stavby. Přesto po celou první třetinu dvacátého století dobře prosperoval díky celkem bezproblémové dostupnosti, zaměření na námezdní mletí pro průměrné sedláky a slušnou kvalitu produkce, kterou zajišťovaly relativně nové stroje. Obdobně by bylo možno charakterizovat několik dalších mlýnů v rovinné části Litoměřicka,[9] ovšem Lucký mlýn měl to štěstí, že zůstal naprosto intaktně zachován v podobě, v jaké skončil svoji existenci jako mlýnský provoz. Vděčí za to především svému umístění v českém prostředí a faktu, že zůstal v majetku rodiny, která zde hospodařila po generace.

Takováto situace byla ovšem zcela výjimečná. Po hromadné evidenci všech mlýnů v Československu v roce 1938 přišlo první úřední zavírání mlýnů v průběhu 2. světové války. Důvodem byla nerentabilnost provozu a potřeba dělníků v jiných odvětvích průmyslu. Po válce byly mlýny rozděleny do tří kategorií značených písmeny A, B, C. Do poslední kategorie spadalo cca 80 procent malých mlýnů, ty byly okamžitě uzavřeny. Kategorie B počítala s dočasným uzavřením. Na Litoměřicku se tato kategorie prakticky neužívala. U mlýnů, které dostaly status A, se počítalo s dalším provozem. Většinou se jednalo o velké automatické mlýny, či paradoxně nejmenší mlýny v horách, které těžily z nesjízdnosti zimních komunikací pro volské potahy. Ty tvořily po 2. světové válce většinový nákladní dopravní prostředek, kterým disponoval průměrný zemědělec.

Podle prohlášení mlynářského ústředí bylo cílem primárně uzavřít větší množství mlýnů v nově obsazených Sudetech. V české a německé části Litoměřicka jsou však počty uzavřených mlýnů do roku 1950 takřka vyrovnané.[10] Zřejmě si osidlovací úřad vymohl výjimky právě pro špatnou sjízdnost komunikací mezi horskými vesnicemi a obcemi s většími mlýny. Mlýny které byly uzavřeny,

[9] Např. Býčkovice č. p. 38, Liběšice č. p. 100, Vrbice č. p. 21, atd.

[10] K situaci existuje výborná sbírka archiválií ve fondu Mlynářského ústředí, viz NA, fond Mlynářského ústředí, karton 34.

Obr. 6. *Chodovlice č.p. 45, 1NP, staré mlecí složení od J. Foto: Jan Frundl, 16. 2. 2010.*

podléhaly živelnému rozkrádání, nebo byly stroje z těchto mlýnů úředně přidělovány do jiných mlýnů v rámci okresu.

Lucký mlýn byl přidělen do kategorie A a domlel až na počátku 50. let. Stroje byly pro několik přeživších mlýnů příliš zastaralé, takže nebylo žádáno o přesun. Mlýn překvapivě nebyl znárodněn a zůstal v majetku rodiny Šašků. Dnes je využíván převážně k rekreaci a majitel plánuje postupnou restauraci mlýnských zařízení, která již započala instalací kopie dochovaného vodního kola.

Resumé

Lucky mill

The article deals with an analysis of the equipment and history of a former water mill called Lucký which is found in the southwestern part of the district of the town of Litoměřice. The origins of the mill date back at least to the Baroque period. The building contained two grinding mechanisms driven by a couple of water wheels. In the beginning of the 20 century the mill was rebuilt and modernized however it finished working by the middle of the 20 century at the latest. The mill is exceptional mainly owing to preservation of its intact equipment from the period when it stopped functioning for it purpose. The aim of the article is to compare specificities of the described mill with development of a mill network in the area of Litoměřice.

Obr. 7. *Chodovlice č.p. 45, 2 NP, pytlovací trubice. Foto: Jan Frundl, 11. 3. 2010.*

Obr. 8. *Chodovlice č.p. 45, 3 NP, kombinované čistící ústrojí od f. Šlajner. Foto: Jan Frundl, 11. 3. 2010.*

Obr. 9. *Chodovlice č.p. 45, 3NP, hranolový vysévač a závěsy rovinného vysévače. Foto: Jan Koloc, 10. 4. 2009.*

Obr. 10. *Chodovlice č.p. 45, podstřeší, transmise a skříně korečkových výtahů. Foto: Jan Frundl, 11. 3. 2010.*